

## מצוות שילוח הקן – מהותה וטעמיה

”כי יקרא קן צפור לפניך בדרך בכל עץ או על הארץ, אפרוחים או ביצים, והאם רבצת על האפרוחים, או על הביצים – לא תקח האם על הבנים. שלח תשלח את האם, ואת הבנים תקח לך, למען יטב לך והארכת ימים.”  
(דברים כ"ב, ו-ז)

### א. מצוות שילוח הקן – הלכה למעשה

לכאורה, נראה ביצועה של המצווה פשוט ומובן, ועם זאת מתעוררות בלב המעיין מספר שאלות: האם חייבים לבצע מעשה זה בכל פעם שנתקלים בציפור הרובצת על האפרוחים או הדוגרת על הביצים? או שמא מן הראוי לתור ולחפש במקומות בהם צפויים להימצא קינים כדי לזכות במצווה? באלו ציפורים מדובר? עד מתי נקראים הגוזלות "אפרוחים"? ומה הדין כשהאב ולא האם רובץ על האפרוחים? ועוד.

לפני שנרחיב את הדיבור על נושאים אלה, נביא לידיעת הקוראים מידע מעניין על אודות הביצוע, הלכה למעשה, של המצווה. הדברים מסתמכים על ספרו של הרב דן שוורץ "מצוות שילוח הקן", העוסק במצווה הנדונה. נדגים על פי הנאמר בספר לגבי תור העיר, היא יונת הבר המצוייה במקומות מושבותינו, ועל כן שכיח יותר לקיים בה את המצווה. נבדוק את הדברים בהקשר אליה, ומתוך כך ניתן להקיש במידה רבה לגבי בעלי כנף אחרים.

**א.** בהתקרב זמן ההטלה, מחפש זוג התורים מקום מתאים לבנות קן, בדרך כלל בין ענפי האילן, או על אדני חלונות הבתים, בחורי הבתים וכו'.

**ב.** אחרי שנמצא המקום המתאים, מתיישבת שם האם, על פי רוב בשעות הבוקר, והאב מביא לה בפיו חומרי בניין כגון מקלות דקים, קש וכו'. האם מקבלת ומסדרת אותם כך שיהיה נוח לרבוץ שם בימים הרבים של ההטלה והדגירה. בניית הקן יכולה להמשך עד לשלושה ימים, כשהנקבה צמודה אליו ומשגיחה עליו.

**ג.** כל נקבת תור מטילה בעונה אחת לא יותר משתי ביצים, ומהן בוקעים זוג אפרוחים זכר ונקבה. זוג יונים זה נולד יחדיו וחי ביחד לעולם. אם אחד מבני הזוג נטרף, או שלא יוצא כלל לאוויר העולם, כי אז התור הנותר יוותר ערירי לעולם.

**ד.** בהגיע זמן הטלת הביצים, מתיישבת הנקבה בקינה בעת שקיעה החמה, ושוב אינה משה משם. באותו הלילה, קרוב לחצות, תטיל הנקבה את הביצה הראשונה. בלילה השני, בערך באותה השעה, היא תטיל את השנייה.

**ה.** אחרי הטלת הביצה השנייה, עם בוקר, תרד האם מעל הביצים, והאב יחליף אותה עד השקיעה, ואז שוב מתחלפים. קל, להבחין בין זכר לנקבה הרובצים על הביצים: הנקבה תדגור תמיד בלילה והזכר ידגור תמיד ביום.

1. כ-16 יום נמשך תהליך הדגירה. מעת בקיעתם, יש לאפרוחים במשך יומים שלושה דין של "שרץ" (עיניהם עדיין סגורות), ואסורים באכילה. לאחר 3-4 ימים מתחילות לצמוח נוצות, אח"כ ניצני כנפיים, הזנב וכו'. בימים אלה (כשמונה) יושבים ההורים על האפרוחים כדי לחממם ולהזינם.

בתלמוד הבבלי מוקדש כל הפרק השנים-עשר במסכת חולין לנושא שלנו. נעמוד בקצרה על שלושה מושגים המוזכרים בפרק:

א) "כי יקרא" אמרו חז"ל, "פרט למזומן"<sup>1</sup>, היינו רשותו ורכושו של הבעלים, כולל חצירו המשתמרת של אדם – אלה קונים לו, גם שלא מדעתו. לפיכך, אם בא עוף ועשה קן בחצירו והטיל ביצים – החצר "קונה" את הביצים לבעליו, והם שלו. לכן הם נקראים "מזומן", ואין לאחר לזכות בביצים אלו ולקחתן לעצמו. מכאן שישום מצוה זו יחול רק כשהביצים הפקר, וכל אחד יכול לקחתן.

ב) "ביצים פרט למוזרות"<sup>2</sup> – כאמור לעיל, זוג התורים או היונים, הוא זוג מלידה ואם ייטרף הזכר ע"י עוף טורף או ע"י בעל חיים אחר, תישאר הנקבה לבדה בלי בן זוג, לעולם. אבל טבעה, כפי בריאת הקב"ה, להטיל ביצים – נשאר לה, והיא בבוא זמנה תטילן, אך מביצים אלה לא ייבקעו אפרוחים. ביצים אלה נקראות "מוזרות", ואין שייכות לקטגוריה של ביצים שחייבים עליהן במצוות שילוח הקן.

ג) "והאם רבצת" – כתוב בפסוק, כלומר, האם דווקא ולא האב! על פי התיאור דלעיל, נקל לזהות את האם כי היא יושבת על הביצים רק בלילה.

מסיכום הדברים עולה, כי על ידי מעקב אחר תהליך בניית הקן מראשיתו, נוכל לקיים מצוות שילוח הקן כהלכתה. היינו, בחצר שאינה משתמרת, כגון בענפי אילן שברשות הרבים רואים אנו זוג יונים המשתתפות בבניית הקן ויודעים אנו כי בעצם הטלת הביצים ייבקעו מהן אפרוחים, כי אז נוכל לקיים את המצווה של שילוח הקן בלילה, כשהאם רובצת ממש על הביצים או על האפרוחים בקטנותם. עוד מתברר, שהשילוח יעשה ע"י קשקוש וכו' באופן שלא תברח האם מאליה, אלא בעטייה של פעולה אקטיבית זו של השילוח ("שלח תשלח..."), אפילו מספר פעמים עד שתלך).

### 3. ההסברים והטעמים למצוות שילוח הקן

לפני שנדון בטעמי המצווה של נושאנו והסברה, נסקור בקצירת האומר מהי התייחסות חז"ל לדיון ולעיסוק בטעמי המצוות בכלל. נקדים לכך את הבחנתו הבסיסית בשני סוגי המצוות של רב סעדיה גאון בספרו "האמונות והדעות", מאמר ג<sup>3</sup>.

1. חולין קלט, ע"א.

2. שם קמא, ע"א.

3. רבנו סעדיה גאון, ספר האמונות והדעות, מאמר ג.

**(1) המצוות השכליות** – "וכל עניין מאלה שמצווה בו נטע בשכלנו טובתו [=מצוות עשה שאפשר להבין בשכלנו טובתן], וכל עניין מהם שהזכיר ממנו – נטע בשכלנו גנותו" [=מצוות לא תעשה שבשכלנו נבין שאין לעשותן בשל גנותן].

**(2) המצוות השמעיות** – "...החלק השני: דברים שאין השכל גוזר אותם שהם טובים לעצמם ולא מגונים לעצמם – הוסיף לנו הבורא עליהם ציווי והזהרה להרבות גמולנו".

בסוג המצוות השכליות נכללות כל המצוות שבין האדם לחברו, הבאות להסדיר את תקינותה של החברה ושלמותה כמו: איסור גילוי עריות, גזל, שפיכות דמים, ששכל האדם מבין שטובת המין האנושי והמשך קיומו, מחייבים הימנעות מעשייתן.

בסוג המצוות השמעיות נכללות כל המצוות שהן צו אלוקי, חוק ומשפט שאין להן הסבר שכלי, כגון איסור אכילת חזיר, שעטנז, פרה אדומה וכיוצא ב. "ושמא תאמר מעשי תוהו הם [=מצוות שאין בהן תועלת וטעם מובן], תלמוד לומר – 'אני ה' – אני ה' חקקתי, ואין לך רשות להרהר בהן"<sup>5</sup>.

שאלה ידועה היא, האם יש צורך בכלל לחפש הסבר הגיוני לטעמן של המצוות, שכן מקורן אלוקי. יש אומרים, כי מתן טעם הגיוני למצווה, גורע מערכה וגורם נזק, מכיוון שע"י כך נעשית המצווה כפופה לטעם ההגיוני ותלויה בו, וכאשר ישתנו התנאים והנסיבות, וכשלא יהיה מקום לטעם זה, שהוא סיבת המצווה – יחדלו ח"ו לקיים את המצווה עצמה. זאת ועוד, הנמקה הגיונית היא עניין להערכה סובייקטיבית ויימצאו בני אדם שיחלקו על הטעם הניתן ויטענו נגדו, וכאשר הטעם ההגיוני ייפסל בעיניהם, יפסלו גם את המצווה התלויה בו ויזלזלו בקיומה.

על שלמה המלך, אומרת הגמרא, שנכשל בקיום שתי מצוות "לא תעשה" דווקא בשל הטעם שניתן להן בתורה<sup>6</sup>:

"ואמר רב יצחק: מפני מה לא נתגלו טעמי התורה? שהרי שתי מקראות נתגלו טעמן, נכשל בהן גדול העולם [=שלמה המלך], נאמר [=על מלך בישראל], 'לא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו'. אמר שלמה אני ארבה, ולא אסור [=לבסוף נכשל]. וכתוב בתורה: 'דק לא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה'<sup>8</sup> ואמר שלמה: אני ארבה, ולא אשיב וכתוב: 'ותצא מרכבה מצרים בשש מאות כסף סוס בחמישים ומאה'<sup>9</sup>.

מכאן שאדם מישראל צריך להאמין בה' שהוא נותן התורה ומקור המצוות ולהאמין באמונה תמימה באוטוריטה האלוקית מבלי להרהר ולבקש טעמים הגיוניים למצוות – דיעה זו מקובלת על היהודי המאמין – "תמיד תהיה עם ה' אלוקיך"<sup>10</sup>.

4. ויקרא י"ח, ד.
5. יומא סז, ע"ב.
6. סנהדרין כא, ע"ב.
7. שם י"ז, יז.
8. שם י"ז, טז.
9. מלכים א' י, כט.
10. דברים י"ח, יג.

גישתו של הרמב"ם בנושא שונה קצת. אין כל ספק שיש טעם לכל מצווה, ואם התורה לא נתנה טעם לחלק מהמצוות – אין להסיק מכאן שאין להם טעם הגיוני. יש טעם הגיוני, וה', נותן התורה, הוא לבדו יודע את טעמן של המצוות, אלא שליכולתו השכלית של האדם יש גבול והוא אינו מסוגל להשיגן. "כי לא דבר ריק הוא מכס"י<sup>11</sup> ואם ריק הוא – מכס! רוצה לומר שאין נתינות אלו המצוות דבר ריק שאין תכלית מועילה לו, ואם יראה בדבר מן המצוות שאינו כן [=שהוא בלי טעם] – החיסרון הוא בהשגתכס"י<sup>12</sup>.

הרמב"ן<sup>13</sup> ובעל "ספר החינוך" בהקדמתו<sup>14</sup> נותנים טעם לכל המצוות וסומכים על דברי המדרש: "לא ניתנו המצוות, אלא לצרף בהן את הבריות"<sup>15</sup>, שנאמר: 'אימרת ה' צרופה'<sup>16</sup>.

אחרי ההבהרות הללו נשכיל להבין את טעמה של מצוות שילוח הקן והסברה. מצווה זו נראית פשוטה ומובנת מבחינת טעמה וביצועה המעשי, אך האם נראה בה מצווה שכלית? שכן, לא כל-כך מובן מה ההיגיון שבה. האם היינו חושבים לקיימה גם אלמלא נצטוונו? רבות ומגוונות הדעות על הגיונה וטעמה. מפאת קוצר היריעה נעמוד על אחדות בלבד:

**1. במשנה** נקבעה הלכה: "האומר על קן צפור יגיעו רחמיך – משתקין אותו"<sup>17</sup>. ובגמרא מוסבר טעם ההשתקה בשני נימוקים שונים, האחד: "מפני שעושה מצוותיו של הקב"ה רחמים, ואינן אלא גזירות". והשני: "מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית"<sup>18</sup>. רש"י מסביר שם את המושג "קנאה" כך – "לומר על אלה מס, ולא על שאר נתינותיו". משמעו של דבר: האומר שטעמה של מצוות שילוח הקן יסודו ברגש הרחמים – יש להשתיקו ולא לקבל הסברו, שכן איך יוכל להסביר את עובדת היתר השחיטה והאכילה של בעלי-חיים, בכלל!?

**(2 הרמב"ם** בפירוש המשניות אומר כי "אין טעם לתורה אלא הרצון לבד". כלומר, עליו לקבל את המצווה הנידונה כגזירה ולא להרהר אחריה. וב"מורה נבוכים", ח"ג, פרק מ"ח אומר הרמב"ם, כי אין לסתור את קיומה של מידת הרחמים במצוות רבות, כגון בהתרתה של השחיטה: "מצוות שחיטת הבהמה הכרחית מפני שהמזון הטבעי לבני האדם מן הזרעים והצמחים בארץ ומבשר בעלי חיים... להריגת בע"ח כיוונה התורה לקל שבמיתות... בשחיטה טובה ולא בנחירה, כי צער בע"ח בזה גדול מאוד, אין הפרש בין צער האדם לצער בעלי חיים... וכן אסר לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד, כי אהבת האם ורחמיה על הילד אינו נמשך אחר השכל, רק אחרי פועל הכוח המדמה [=האינסטינקט] הנמצא ברוב בעלי חיים כמו שנמצא באדם... וזה גם הטעם בשילוח הקן... ואם אלה הצערים הנפשיים חסה התורה עליהם בבהמות ובעופות, וכל שכן בני האדם כולם"<sup>19</sup>.

11. שם ל"ב, כז.

12. רמב"ם, מורה נבוכים, חלק ג', פרקים כ"א-כ"ח.

13. רמב"ן, דברים, כ"ה, ו.

14. "ספר החינוך", הוצאת אור המאיר, עמ' 4.

15. בראשית רבה מ"ד, א'.

16. תהלים י"ח, כא.

17. ברכות פרק ה', משנה ג'.

18. ברכות לב, ע"ב.

19. "מורה נבוכים", חלק שלישי, פרק מ"ח.

נראה, כי בלקיחת הביצים או האפרוחים, שלא לעיני האם רואה הרמב"ם את מידת הרחמים.

**3 הרמב"ן** אינו שולל את דעת הרמב"ם, שמקורה של מצוותנו בתכונת הרחמים, אך הוא מרחיק תכונה זו **מנותן התורה**, ומייחס אותה **למקבליה**, וכך הוא מנמק את דברי המשנה במסכת ברכות "משתקין אותו": "לא חס האל על קן ציפור, ולא הגיעו רחמיו על 'אותו ואת בנו' שאין רחמיו מגיעים בבעלי הנפש הבהמות למנוע אותנו מלעשות בהם צרכנו, שאם כן, היה אוסר השחיטה, אבל טעם המניעה: ללמד אותנו מידת הרחמנות שלא נתאכזר. והנה המצוות בבהמות ובעופות **גזירות בנו, להדריכנו, ללמד אותנו המידות הטובות**".<sup>20</sup>

**4 רבינו בחיי** בפירושו על התורה<sup>21</sup> רואה טעם נוסף במצוותנו. לדעתו, הקב"ה רוצה בקיום המין האנושי ולא בהכחדתו, שאלמלא כן הייתה התורה מתירה לקחת את האם ואת הבנים ולשחטם באותו יום, וזה איסור מפורש, כאמור, שהיה מונע מהאם להמשיך את קיום מינה.

**5 בעל "ספר החינוך" כותב בטעמה של המצווה:** "ואין העניין לומר שאין הקב"ה מרחם, חלילה, שהרי הוא נקרא רחום, ואמרו זכרונם לברכה: מה הקב"ה רחום, אף אתה היה מרחם... ואמרו כי בצוותו אותנו על זה (מצוות שילוח הקן) לא מצד הכרח מידת הרחמנות ציוונו בדבר, שהרי התיר לנו השחיטה בהן, אינו אלא כגזירה לפניו, שגזר על זה בחפצו הפשוטי"<sup>22</sup>. בהמשך שם מצטט המחבר נימוקים וטעמים למצווה, בשם אומרים ובעיקר הרמב"ם והרמב"ן.

**6 האבובנאל** בפירושו לספר דברים פרק כ"ב, טו סבור כי כוונת הבורא לתת התמדה להוויה ולהרחיק ממנה את ההפסד. לכן התירה התורה קטיפת פירות, אך אסרה לגדוע את העץ. כן התירה התורה לקחת את הבנים (הפירות) אך אסרה לקחת את האם (העץ) המולידה ועוסקת בהתמדת ההווייה.

**7 הנצי"ב ב"העמק דבר"** על התורה<sup>24</sup> מציין כיוון נוסף: נוכל ללמוד רחמים מיחס הציפור על גוזליה. היא הייתה יכולה לברוח ולמלט את נפשה, אך אינה עושה זאת וממשיכה לרחף מעל גוזלה. צייד בשעה כזו, של שניהם – אסור! אין לנצל אהבה טהורה זו של האם לבניה ולצוד גם אותה בעת ובעונה אחת. גם מציפור אפשר ללמוד מסירות נפשי מהי.

כאן המקום להדגיש שבשתי מצוות מציינת התורה תגמול זהה למקיימן:

**1. מצוות כיבוד אב ואם:** "כבד את אביך ואת אמך למען יאריך ימך"<sup>25</sup>.

**2. מצוות שילוח הקן – "למען יטב לך והארכת ימים"**<sup>26</sup>.

20. פירוש הרמב"ן לדברים, כ"ב, טו.

21. פירוש רבינו בחיי לדברים כ"ב, טו.

22. "ספר החינוך", מצווה תקמ"ד.

23. "העמק דבר" לדברים כ"ב, טו.

24. דברים ה', טו.

25. שם כ"ב, ז.

רשיי בפירושו לגמרא<sup>27</sup> מבחין: "אם מצווה קלה, שאין צה חסרון כס, אמרה מורה: 'למען ייטב לך והארכת ימים', קל וחומר למתן שכרן של מצוות חמורות". (מדוע נקראת מצוות כיבוד אם ואב חמורה שבחמורות, שכן המצווה דורשת הכנה והתמדה ללא ליאות. ועם כל זאת, שכר קיומן זהה: – אריכות ימים!)

"למה הדבר דומה? – למלך ששכר לו פועלים והכניס אותם לפרדסו. סתם ולא גילה להם מה שכרו של פרדס, שלא יניחו דבר דבר ששכרו מועט וילכו ויעשו דבר אחר ששכרו מרובה. בערב קרא לכל אחד מהם ואמר לו: תחת איזה אילן עשית? אמר לו: תחת זה. א"ל שכרו זהוב אחד. קרא לאחר וא"ל: תחת איזה אילן עשית... שכרו חצי זהוב אמרו לו: לא היית צריך להודיע אותנו איזה אילן שכרו מרובה? אמר להם המלך: אילו הודעת, היאך כל פרדסי נעשה? כך לא גילה הקב"ה מתן שכרן של מצוות חוץ משתי מצוות החמורה שבחמורות [=מצוות כיבוד אב ואם] ומתן שכרה אריכות ימים... והקלה – שילוח הקן, ומתן שכרה אריכות ימים"<sup>28</sup>.

### ג. דרכי הוראת הנושא בכיתה

בבוא המורה ללמד את נושא מצוות שילוח הקן יתן את הדעת להפקת לקחים ערכיים ומוסריים המשתמעים ממהותה ומטעמיה.

- 1. המשך קיום המינים** – המוצא את הציפור דוגרת על הביצים או האפרוחים, יש לו באותה עת ההזדמנות לזכות באם ובבנים. אולם הוא מצווה לשלוח את האם לחופשי ואח"כ "ואת הבנים תקח לך". אין חובה לקחת את הגוזלים, אלא רשות, אך המצווה היא לשלוח את האם לחופשי, וכך לאפשר לה לחזור, להטיל ביצים ולהמשיך את מחזור החיים בטבע. בהדגישו זאת, מחזק המורה את מודעות התלמיד לחשיבות המשך קיום המינים.
  - 2. מסירות נפש** – ידגיש המורה את חשיבותה של מידת מסירות הנפש. הציפור מוסיפה לרחף מעל גוזליה ואינה נוטשת אותם, למרות שעיי כך היא מסכנת את חייה. לומדים אנו מהציפור מהי מסירות נפש, ונאסר עלינו לנצל התגלות זו לצורך ציד האם וגוזליה בעת ובעונה אחת.
  - 3. חמלה ורחמים** – לימוד הנושא, ובעיקר שלב העיסוק בטעמי המצווה, מהווה הזדמנות להכרת ערכה של מידת הרחמים בהדגשת שני היבטים:
    - א) רחמי האם על הבנים המניעים אותה שלא לנטוש את הקן.
    - ב) הפנמת ערך הרחמים בקרב התלמיד: אנו מרחמים על האם ולכן מנועים לקחתה עם הגוזלים; נלמד רחמים מהם מיחס הציפור אל גוזליה.
  - 4. הכרת עולם החי והנהגותיו** – לימוד מצוות שילוח הקן הלכה למעשה תוך תיאור תהליך הקינון והדגירה יפגישו את התלמיד עם עולם חדש ומופלא בחיי בעלי החיים בטבע בהנהגתו של בורא העולם. ואולי יביא העיסוק בנושא גירוי אינטלקטואלי לחוקרי זיאולוגיה בעתיד.
- אין כל ספק שהבנה והתעמקות במצוות ובמהותן עשויים לתרום בגיבוש עמדות ערכיות בקרב תלמידינו.

27. חולין קמב, ע"א.

28. מדרש רבה לדברים, פרשת כי תצא.